

Annigje, 1923

Corine Nijenhuis

Een vrouw van staal

DE BUITENGEWONE BIOGRAFIE
VAN EEN BINNENVAARTSCHIP

Uitgeverij Brandt
Amsterdam 2015

Als je een schip wilt bouwen, roep dan geen mannen bij elkaar om hout te verzamelen, het werk te verdelen, orders te geven. In plaats daarvan, leer ze verlangen naar de enorme, eindeloze zee.

Antoine de Saint-Exupéry

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van het Fonds
Bijzondere Journalistieke Projecten (www.fondsbbjp.nl)

FONDS BIJZONDERE
JOURNALISTIEKE PROJECTEN

Copyright © Corine Nijenhuis 2015

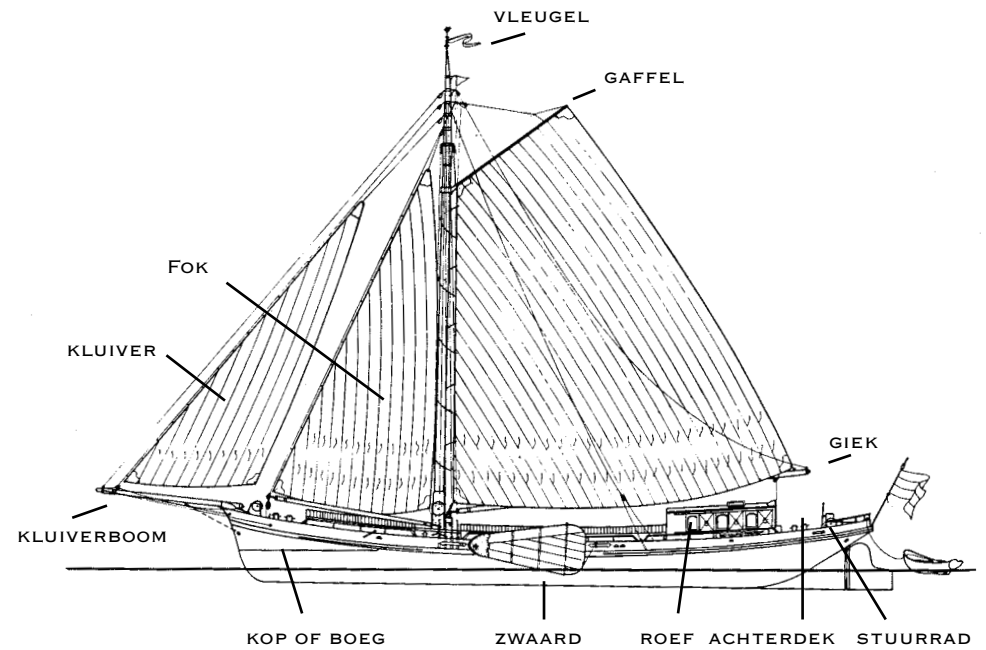
Omslag: Studio Jan de Boer

Foto auteur: Anja van Wijgerden

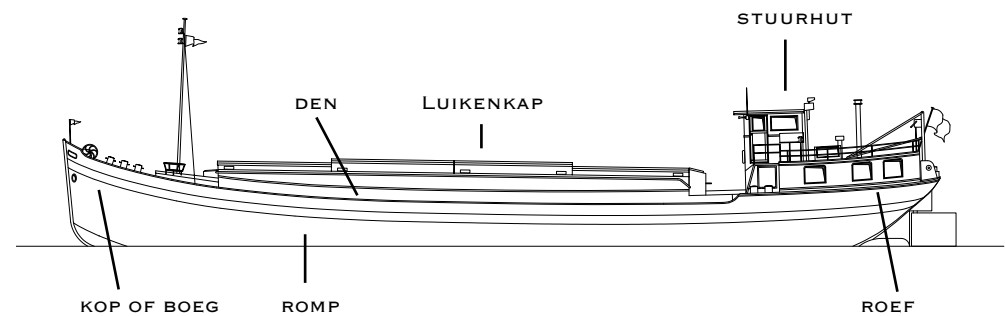
Typografie: Zeno Carpentier Alting

NUR 320 / 463

ISBN 978-94-92037-12-1

ALFONS MARIE, 1901

HENRIËTTE, 2006

Inhoud

Proloog. Amsterdam 2006 9

DEEL 1

ALFONS MARIE 1901-1913

Adrianus en Petronella Vermeulen

1. 1901 *Ten doop bij de gebroeders van den Adel* 15
2. 1901 *De macht van de Roosendaalsche maat* 29
3. 1906 *Slepen op laag water* 55
4. 1913 *Zeevlammen* 77

DEEL 2

ALFONS MARIE 1 1913-1923

Johannes en Huiberdina Vermeulen

5. 1917 *Dauwspoelen en droogliggen* 101
6. 1920 *Protestants water* 117
7. 1923 *De vliegende zee* 139

DEEL 3

ANNIGJE 1923-1959

Marinus en Annigje Beijer

8. 1931 *Bloeiërs in de Biesbosch* 165
9. 1938 *Peeëntijd* 189
10. 1940/1943 *Honger en een lading bonenstro* 207
11. 1943/1944 *Aan de wal* 233

- 12. 1945 *Een verslagen vechthaan* 251
- 13. 1947/1949 *Het hart klopt op de rug* 265
- 14. 1954/1957 *Twee snotneuzen* 281

DEEL 4

MARJAN 1959-1981

Jan en Maria van Utrecht / Beije

- 15. 1960/1964 *Een best lopende tonnenmaat* 305
- 16. 1969/1972 *Scheveningen Radio* 319
- 17. 1980/1981 *De havenmeester van Papendrecht* 331

DEEL 5

HENRIËTTE 1981-2006

Leen de Jong

- 18. 1990 *Een mooi scheepie* 347
- 19. 2000/2006 *Voor de brug van Lisse* 367

Epiloog. Amsterdam 2015 381

Verantwoording en dankwoord 398

Proloog

AMSTERDAM, NAZOMER 2006

Het mooiste aan de *Henriëtte* is haar neus. Hoog en scherp, als een snuffelende jachthond op zoek naar prooigeur. Dat die neus, 'kop' in schippersjargon, in 1947 het originele klippermodel vervangen heeft, kan ik niet vermoeden. Ik weet weinig van schepen in het algemeen en niets van dit schip in het bijzonder.

Op de site van een Groningse scheepsmakelaar heb ik gelezen dat de Zeeuwse klipper in 1901 gebouwd is op de Papendrechtse Scheepswerf Gebroeders van den Adel, en dat ze nu, honderdvijf jaar later, verkocht wordt door een beroepsschipper die er jaren 'mee in het cement heeft gezeten'.

'Ik wil geen klipper,' heb ik tegen mijn vriend gezegd. Mijn bezwaar geldt de neus. Klippers hebben een wipneus waar de mijne bij verbleekt. Ook de kont van het type schip kan mijn goedkeuring niet wegdragen. Ik ben gehecht geraakt aan het elegant geveegde achter-schip van de luxe motor de *Zorg en Vlijt* waar wij al vijf jaar op wonen.

De lucht is lauw wanneer we arriveren bij de betoncentrale in Koudekerk aan den Rijn; van de naderende herfst is nog weinig te merken. Het hek is dicht, er is geen levende ziel te bekennen. Achter de tralies zien we de kade; er ligt één schip afgemeerd.

'Mooi schip,' wijs ik, 'wat een neus!' We gluren langs de spijlen. Dit schip kan de *Henriëtte* niet zijn. Zowel de kop als de kont zijn niet die

van een klipper. We vragen ons af of we bij het juiste adres zijn. Wanneer we willen vertrekken, gaat de deur van de stuurhut open; een man stapt naar buiten. Hij loopt op het hek af en opent het slot. Met halftoegeknepen ogen tegen de rook van zijn sjekkie, neemt hij ons van hoofd tot voeten op. Als hij voldaan is, steekt hij zijn hand uit. ‘Leen de Jong,’ zegt hij, ‘schipper van de *Henriëtte*.’

Schipper De Jong vaart cement, al vijfentwintig jaar. Driemaal per week, van de betoncentrale in Koudekerk aan den Rijn naar de ENCI in IJmuiden, en terug. Personeel heeft hij niet nodig; ook zijn vrouw blijft aan de wal. Hij heeft de Nederlandse binnenvaart zien veranderen. Er zijn tankers in de vaart gekomen, duwcombinaties en containerschepen, zo groot dat zijn eigen schip nog maar een klein, ouderwets schuitje lijkt. Er zijn computers aan boord geplaatst, stuurwielen vervangen door joysticks. De modernisering heeft zich een weg door de Nederlandse binnenvloot gevreten, veel vrachtschepen kunnen niet meer voldoen aan de toenemende regelgeving van de scheepvaartinspectie. Schipper De Jong heeft het lang vol weten te houden. Tot dit jaar. Inmiddels eisen nieuwe scheepswetten zoveel aanpassingen, dat vrachtvaren met de *Henriëtte* onrendabel is geworden. Met pijn in het hart heeft hij haar te koop gezet.

We laten het schip bekijken door een vriend, een scheepsontwerper. Hij is gecharmeerd van de zorgvuldigheid waarmee de klipper aan de eisen van de tijd is aangepast. Aan de vele veranderingen kun je haar honderdjarige geschiedenis aflezen, zegt hij. Verbaasd kijk ik hem aan. De scheepsontwerper spreekt over een nieuwe, moderne kop en verlenging van de romp. Ook de kont is niet origineel. En klippers uit 1901 hadden geen roef achterop; er was geen stuurhuis, de schipper stond buiten. Over de motor heeft hij het niet eens. Hij gaat ervan uit dat ik begrijp dat het schip lange tijd onder zeil heeft gevaren.

We gaan opnieuw naar het fabrieksterrein in Koudekerk aan den Rijn. De klipper straalt aan de kade. De *Henriëtte* doet denken aan een prijsdier: glimmend doorvoed, van kop tot kont met minutieuze precisie bekeken en verzorgd, net zo lang tot de eigenaar de glans van

perfectie op zichzelf voelde afstralen. Het is terecht dat Leen de Jong wensen heeft omtrent de nieuwe eigenaar. Toch is zijn keuze beperkt. Niet voor niets is de *Henriëtte* terechtgekomen bij een scheepsmakelaar die vooral verkoopt aan particulieren. In de beroepsvaart is geen plaats meer voor haar.

We blijven ruim een uur aan boord. Bekijken roef en stuurhut, machinekamers aan voor- en achterzijde. We bespreken de mogelijkheden om de cementen balzaal die het vrachtruim is, te verbouwen tot woonruimte. Na het bezoek rijden we naar de overkant van het water. De zon zakt weg achter de hoekige contouren van de cementfabriek; de laatste stralen reflecteren in de ramen van de stuurhut. Een kleine stuurhut. Parmantig. Net als het schip zelf.

Ik kijk naar de *Henriëtte*. De keuze is gemaakt, haar toekomst ligt bij ons. Na alle ingrepen die haar van een zeilende vrachtklipper tot een modern, gemotoriseerd vrachtschip hebben getransformeerd, volgt nu een verandering die verstrekkender is: de *Henriëtte* wordt een varend woonschip. Haar werkend leven is voorbij. Maakt het haar gelukkig? De vraag zoemt rond in mijn hoofd.

De zon blikkert op het glas van de stuurhut, even maar. Het lijkt alsof de *Henriëtte* knipoogt.

DEEL 1

Alfons Marie
1901-1913

Adrianus en Petronella Vermeulen

Corine Nijenhuis

Een vrouw van staal

DE BUITENGEWONE BIOGRAFIE
VAN EEN BINNENVAARTSCHIP

Uitgeverij Brandt
Amsterdam 2015

1 | Ten doop bij de Gebroeders Van den Adel

PAPENDRECHT, ZOMER 1901

De lucht brak toen Adrianus Vermeulen de werf betrad. Regen legde een grauwsluijer over het water van de Gantel waarin twee schepen lagen afgemeerd, de masten als beschuldigende vingers op de sombere hemel gericht. De gestapelde platen staa op de kade glansden van druipend vocht. De werf van de gebroeders Van den Adel bood een troosteloze aanblik op deze middag, halverwege de zomer. Ook met zulk weer ging het werk voort. De nageljongens trokken hun bolle petten tot ver over de oren wanneer ze over de langshelling liepen. Ondanks de sintels die iedere avond na het werk in de smidse over de grond werden uitgestrooid, was het terrein zo modderig dat ook de klompen van de scheepsmakers er diep in wegzakten.

Met schuingehouden hoofd luisterde Adrianus naar de rauwe klank van metaal op metaal. Oorverdovend weerkaatste de tweeslag van de hamers waarmee de klinkers de nagels met een paar ferme dreunen dwars door de stalen platen platsloegen. Gretig snoof hij de geur van vuur uit de brandende veldsmidsen op; het waren de klinknagels voor zijn eigen schip die erin verhit werden. Grijnzend draaide de schipper zijn gezicht in de richting van het werk, gouden ooringen tikten tegen zijn wangen. Haast zeventig was hij nu en zo taai als het staal van de nagelnieuwe klipper die op de helling lag. Het verlangen om op heel de onderneming zijn stempel te drukken was zo sterk dat het al zijn dagen beheerste, en, als hij eerlijk was, ook een

groot deel van zijn nachten. Traag herkauwden zijn kaken de cijfers, puur vanwege het genot dat er uit voortvloeiende: honderd-vijf-en-zestig ton! Wanneer Adrianus zich een voorstelling probeerde te maken van de laadruimte die bij dat getal hoorde, wisselden spanning en trots elkaar af. Niet eerder had hij een schip laten bouwen, laat staan zo'n modern exemplaar.

De romp mat in de lengte maar liefst drieëntwintig en een halve meter, en in de breedte vijf en een half. 'Een stevige Zeeuwse meid!' Zo had Adrianus de klipper omschreven toen hij zijn vrouw Petronella warm had gemaakt voor zijn plan. Zij had bedremmeld gekeken; hun houten tjalk *De Vrouwe Petronella* was haar mans genoeg. Toch mompelde ze goed- noch afkeuring, ze kende haar schipper goed genoeg om te weten dat hij zijn plan al getrokken had. Op een leeftijd waarop menig man besloot het werk aan de kinderen te laten, was de hare een nieuw leven begonnen. En al was het wat zuur, ze moest er heimelijk om grinniken. Ze wist waar ze aan begonnen was toen ze er een van de Roosendaalse schippersclan Vermeulen trouwde.

De overstap van hout- op ijzerbouw had de schipperswereld doen schudden op haar oude grondvesten. Zolang Adrianus zich kon herinneren, was de vrachtvaart gedomineerd geweest door tjalken en aken, in allerlei varianten en maten. Robuuste houten schepen die koppig als oude mannen de open wateren van Zuiderzee en Zeeuwse delta bezeilden, en kleinere exemplaren die laveerden op de provinciale wateren. Het barstte van de beurtschepen die stukgoed vervoerden voor wie daarom vroeg: boeren, ambachtslui, particulieren, elke klant was de schipper welkom. Turfschippers voeren hun houten pramen over donker Drents water, kleine pakschuitjes bereisden het fijnvertakte polderwaternetwerk op weg naar de markten in Leiden of Den Haag. Op de grote rivier hadden honderden kleine, houten Rijnschepen tegen de stroom in naar Duitsland gezeild.

Maar een houten vrachtschip was geen lang leven beschoren. Het raakte lek door zware ladingen basaltblokken of erts, en wanneer de romp leeg was en hoog boven het water uitstak, krompen de planken,

steeds opnieuw. Hoe vaak de naden ook gedicht werden met hennepstrengen en teer, na een jaar of twintig had zo'n schip zijn beste tijd wel gehad. Net als op de andere werven in Papendrecht werden er bij Scheepswerf Gebroeders van den Adel nog steeds houten modellen gerepareerd, maar sinds enkele jaren werden de nieuwe schepen bij- na allemaal van ijzer of staal gemaakt.

Had de ontdekking van het ijzer de scheepsbouw al naar een hoger plan getild, de daaruit voortvloeiende ontwikkeling van staal had het aanzicht van de Nederlandse vloot pas echt veranderd. Het buigzame metaal bood ongekeerde mogelijkheden. Niet langer werden scheepsbouwers beperkt tot de logge vormen van tjalken en aken, eindelijk konden ze sierlijker schepen ontwerpen. De bouwmeesters lonkten naar de snelle zee-klipper, kopieerden de golvende lijnen van het uitwaaierende voorschip en de ranke vorm van het geveegde achterschip. En hoewel de eerste stevenklippers nog lompe waren, al snel zeilden er elegantere exemplaren over de binnenzeeën van Friesland en Zeeland. De wereld veranderde in razende vaart, je hoefde maar op het water te kijken om het te zien gebeuren.

Adrianus wilde een modern schip. Hij had maling aan generatiegenoten die hem meewarig aankeken. 'Houten schepen met mannen van staal, stalen schepen met mannen van hout,' bouwde hij hen na met een stem die truttiger klonk dan van een stadsjuffer. Hij spuugde op de bekrompenheid van schippers die weigerden met hun tijd mee te gaan. Met vilein plezier had hij gekozen voor het meest hedendaagse model: een klipper. Het scheepstype was gebaseerd op de eerste ijzeren rivierklipper die in volle lengte van vijftig meter met grote snelheid de Rijn bezeilde. Die leek weliswaar op de zee-klippers, maar dat betrof alleen het bovenwatergedeelte. Het vlak van de romp was zo plat als een dubbeltje: er waren zijwaarden nodig om koers te houden.

De klipper van Adrianus zou niet alleen modern en elegant zijn, ze had ook voordelen boven oudere scheepstypen. Een stuurrad bijvoorbeeld, in plaats van de helmstok. En dankzij de vorm van de boeg – uitwaaiierend naar de kop en bekroond met een wipneus – moest het zeilschip flinke snelheid kunnen maken. De oude schipper rook

zijn kansen. Zonder aarzeling had hij gekozen voor de werf die bekend stond om haar stoere, maar elegante Zeeuwse klippers. Slechts enkele weken nadat het idee zich voor de eerste maal had aangediend, meldde Adrianus Vermeulen zijn vrouw dat hij bestek had laten maken bij Scheepswerf Gebroeders van den Adel in Papendrecht, voor een Zeeuwse één-mastklipper volgens de ‘Roosendaalse maat’.

De kiel was al spoedig gelegd. Adrianus had de aankondiging in de *Schuttevaer* – het weekblad van de schippersvereniging met dezelfde naam – uitgeknipt en in de roef van de tjalk *De Vrouwe Petronella* gehangen. Zijn eigen naam, als schipper en opdrachtgever, was met dik potlood onderstreept. Hij kon het niet laten er iedere avond, voor hij stram in de nauwe kooi stapte, met zijn vinger overheen te strijken.

Na de kiellegging waren de spanten opgericht. Iedere dag had Adrianus zijn schip zien groeien. De stapel staalprofielen die in de koudste wintermaand per kar was afgeleverd, was traag maar gestaag geslonken. Uit een bundel door vliegenroest bruingeworden metaal, groeide langzaam het skelet van een zwaar maar elegant dier. Al in de contouren was robuustheid te herkennen, maar Adrianus kon haast niet wachten tot alle huidplaten waren aangebracht en de romp in volle glorie zichtbaar werd. Het bouwproces leek op de ontbinding van een dood beest, maar dan in omgekeerde volgorde.

Er klapte een deur. Uit het kantoor was de werfbaas tevoorschijn gekomen. In zijn zwarte pak leek hij kleiner dan Adrianus zich hem herinnerde. Arie van den Adel kwam langzaam op hem toe. Zijn ogen zochten de droge plekken op de grond; hij droeg schoenen in plaats van klompen zoals zijn werklui. Onhandig stak Adrianus zijn hand uit. Hij mompelde wat onverstaanbaars; de condoleance viel hem zwaar. Net als iedereen in Papendrecht was hij geschokt over de plotselinge dood van Teunis van den Adel, de tweede scheepsbouwer.

Arie van den Adel had zijn broer een week eerder ten grave gedragen. Nog steeds was de werf niet bekomen van de schrik. Teunis was nog geen veertig jaar geworden. Kort na het overlijden van hun moeder in 1895, hadden ze de naam Scheepswerf Weduwe Pleun van den Adel veranderd in Scheepswerf Gebroeders van den Adel, en getoost

op een lange samenwerking. Het compagnonschap had nog geen zes jaar mogen duren. Wanneer Adrianus naar de overgebleven broer keek, werd het hem zwaar te moede. Niet alleen droeg hij nu de algehele verantwoording voor een scheepswerf, ook zijn kinderen waren afhankelijk van hem. Sinds de dood van zijn jonge vrouw leefde Arie van den Adel in stilte met vijf kleine kinderen in het grote huis op het Westeind. Het vervulde Adrianus van medelijden; hij moest er niet aan denken zijn vrouw te moeten missen. En zijn broers al helemaal niet.

Zwijgend liepen de mannen over de werf. Langs de mallenmakerij, waar het skelet van de klipper met spantenijzers en houten malen in vorm gedwongen was. Inmiddels was de gladde spantenvloer het werkterrein van de afschrijvers. Op stalen platen tekenden zij de stukken scheepshuid af, met mokers sloegen ze die vervolgens in de juiste rondingen. ‘Het lied van de arbeid,’ noemde Arie van den Adel het geluid; de gehamerde drieslag op de werven in Papendrecht betekende werk voor de meeste bewoners van het dorp.

Even verderop, op de helling, groeide de klipper dicht onder oorroedovend kabaal. Het spantenwerk werd beplaat, klinknagels moesten bot en huid verbinden. Via het achterschip drong Adrianus de romp binnen. De lucht was er zwaar, rook kringelde uit de veldsmidse. De nageljongens bewogen als haastige diertjes rond het vuur. De jonge nagelheter tuurde met rode ogen in de vlammen; hij moest bepalen of de klinknagel al heet genoeg was om te kunnen smeden. Met precieze gebaren bewoog hij zijn tang, greep ermee in het vuur en wierp het roodgloeiend stuk voor de klompen van de nageldouwer die bij de scheepswand stond. De jongen pakte het direct met zijn nageltang op en duwde het in een voorgeboord gat. De aanhouder, een volwassen kerel met een nek als van een stier en armen als kabels, drukte onmiddellijk zijn vijfentwintig kilo zware hamer tegen de nagelkop. Onmiddellijk barstte een woest gebeuk aan de buitenkant los. Met dubbele slagen sloegen de twee klinkers de nagel plat. Zodra het stil was begon de hele handeling van vooraf aan. ‘Hete nagel jongetje, hete nagel!’, riepen klinkers en aanhouder in koor. Het zinnetje zong als een eeuwig durend refrein door de buik van het schip.

Knikkend stapte Adrianus naar buiten. Met de armen in de zij gestoken bekeek hij zijn schip in aanbouw. De uitwaaiende klipperstevan was van een grote pracht, de zeeg sierlijk, het wachten was nu op het dichten van het achterschip. Hij had een 'geveegde kont' gewild en geen 'paardenkont', als bij een klipperraak. 'Van voor een pracht, van achter verkracht'; Adrianus durfde het niet hardop te zeggen waar Petronella bij was, maar zijn oudste zoon Johannes had geknikt. Niet alleen was de vorm grof; het schip werd er ook traag van. Bij een geveegde kont 'plakte' het water nauwelijks, wat de snelheid verhoogde. De broers Van den Adel hadden hem gelijk gegeven.

Het had Adrianus' vertrouwen in de scheepsbouwers gesterkt. En vertrouwen was nodig, want de werf bouwde de klipper meer op het oog dan op tekening. Ook het bestek was summier. Er stonden weliswaar bepalingen in omtrent maatvoering en materiaal, de meeste details waren mondeling afgesproken. Wel hadden ze de prijs en de betalingsvoorwaarden vastgelegd. De tweeënzeventighonderd gulden die de ongetuigde klipper kostte, zou in november, bij oplevering, betaald worden. Adrianus had er bij een geldschietster in Roosendaal een lening voor afgesloten. Als onderpand stond niet alleen de nieuwe klipper vermeld, maar ook zijn tjalk *De Vrouwe Petronella*. De komende jaren zou de schipper de rente moeten ophoesten, naast de aflossing aan het einde van ieder jaar. Het was maar goed dat er zo veel vracht wachtte.

Adrianus Vermeulen had grote plannen. Met zijn kleine houten tjalk van zevenennegentig ton was hij beperkt geweest wat lading en vaargebied betrof. Nu, met de stalen klipper in het verschiep, breidden de mogelijkheden zich aanzienlijk uit. Hij had een juist moment gekozen: de industrie ontwikkelde in hoog tempo en de vervoersbehoefte steeg mee. Sinds in 1872 de Nieuwe Waterweg was geopend, voeren de zeeschepen helemaal tot in Rotterdam. De haven was spectaculair gegroeid als overslagplaats voor massagoed; binnenvaartschepen transporteerden de lading over de Rijn en de Ruhr verder het achterland in.

Het was druk op de rivieren. De kleine houten rijnschepen die op

eigen kracht tegen de stroom in naar Duitsland hadden gezeild, waren vervangen door ijzeren sleepschepen van minstens duizend ton. Ze bezweken bijkans onder de massavrachten afkomstig uit mijnbouw en industrie in het Ruhrgebied. De logge, mastloze kolossen werden voortgetrokken door moderne stoomslepers; soms hingen er wel vier tegelijk in de sleep.

De nieuwe klipper van Adrianus Vermeulen was niet alleen voor de Zeeuwse wateren ontworpen, ze was ook geschikt voor de riviervaart. Haar laadruimte was groot genoeg, ze had goede zeileigenschappen en was makkelijk te slepen wanneer dat nodig was. Adrianus wilde graag varen op de Rijn. Niet alleen waren de vrachten lucratief, ook de contacten met buitenlandse schippers bevielen hem. Twintig jaar eerder was de Rijnvaart nog een haast exclusieve Nederlands-Duitse aangelegenheid geweest, maar nu voeren er steeds meer Belgische, Franse en Zwitserse schepen. 's Avonds mocht hij graag in zo'n buitenlandse roef zitten, om een borrel te drinken en te luisteren naar verhalen over plaatsen die hij niet kende.

Adrianus was een nieuwsgierige man. In zeventig jaar had hij al heel wat veranderingen voorbij zien komen. Toch was het nooit zo snel gegaan als nu, nu de nieuwe eeuw een ander tijdperk leek in te luiden. Industrialisatie en schaalvergroting waren de toverwoorden die iedereen in de mond had, althans, in de gebieden waar hij voer. De tijd waarin schippers ook handelsmannen waren geweest, was definitief voorbij. Niemand voer meer met eigen waar of had een huis aan de wal. De beperkte infrastructuur was na 1870 dusdanig verbeterd dat ook de lokale schippers zich nu verder van huis waagden.

Voor Adrianus was de grootste verandering de komst van de sleepdiensten. Van kindsbeen af bewoog hij zelf het schip voort, was het niet zeilend, dan bomend of jagend. Iedere schipper van zijn generatie wist dat je de natuur niet dwingen kon. Hooguit kon je haar smeken, zoals Petronella stug volhield. Wachten was Adrianus' tweede natuur geworden. Bij windstilte, storm of onneembare tegenstroom streek hij de zeilen en liet het anker neer. 'Een goed schipper schikt,' zei hij dan. Om er smalend aan toe te voegen: 'precies zoals God het bedoeld heeft.'

Maar nu hing de haast in de lucht. Vooruitstrevende sleepmaatschappijen verhuurden hun diensten ook aan de zeilende schippers, op de hoofdvaarwegen en tussen de grotere havens. Wachten op gunstige wind was niet meer nodig. Gebroederlijk hingen de tjalken, klippers en stevenaken achter elkaar in de sleep, de pluimen rook die de stoomsleper uitbraakte als een donkere wolk over hen heen verwaaiend. Ook Adrianus zou er niet aan ontkomen, dat begreep hij wel. Maar hij had vertrouwen in God en in de toekomst.

PAPENDRECHT, NAZOMER 1901

De dag van de tewaterlating diende zich aan. Adrianus had een aankondiging in de *Schuttevaer* laten plaatsen. Opnieuw had hij het schrijven uitgeknipt en in de roef van de tjalk gehangen, naast de aankondiging van de kiellegging enkele maanden eerder. Zwijgend hadden ze naar het knipsel gekeken; hij, zijn drie schipperende zonen en zijn enige dochter die voor de feestelijkheid naar Papendrecht waren gekomen. De tewaterlating was een ijkpunt in de geschiedenis; niet eerder had de familie Vermeulen een eigen schip van de langshelling het water in zien glijden.

Met een kraaknieuwe naamwimpel onder zijn arm, stapte Adrianus de werf op. Het was er rustig. Timmerlieden en ijzerwerkers zaten naast sjouwers en kokers op een bank bij de helling. Ze dronken hun meegebrachte koffie uit blikken kruiken. Alleen de jongste nageljongens maakten pret, zij zagen het werk nog als een spelletje. De meeste van hen waren pas na de lagere school naar de werf gekomen; volgens de meer dan tien jaar oude arbeidswet mochten ze onder de twaalf jaren niet werken. De armste gezinnen uit het dorp stuurden hun kinderen liefst eerder, maar nu de arbeidsinspectiedienst de veldwachter assisteerde, waren de controles frequenter en strenger geworden. Maar zodra de wet het toeliet werden de meeste jongens naar een van de werven in Papendrecht gestuurd. Van de ruim dertig arbeiders die bij de broers Van den Adel in dienst waren, was zeker eenderde nog kind.

De klipper stond ongenaakbaar op de helling. Ze rook naar ver-

se teer. Eerder die week waren de schilders begonnen aan de eerste laag. Nu was de romp klaar; dikgedekt en kurkdroog. Hoewel veel klippers in lichte kleuren geschilderd werden, had Adrianus gekozen voor zwarte teer. ‘Dit schip is een werker,’ had hij gezegd toen zijn vrouw, aarzelend, was begonnen over een witte of lichtgroene romp. Zijn afkeurende toon had haar belet de derde moderne variant voor te stellen: appelbloesem-roze. Nu was Petronella blij met de keus van haar man. Het schip was dan elegant van zeeg, ze was te robuust om haar als een plaatje op te schilderen.

Adrianus liep langs zijn klipper. Hoog torende ze boven hem uit. Hij kon haar stalen flanken voelen, de klinknagels als moedervlekken op de gladde huid. Het vlak rustte op houten keggen. Wanneer die werden weggeslagen zou de romp op de sleden zakken om via de met vet ingesmeerde goten op eigen kracht het water in te glijden. In de loop van maanden zou het staal aangroeien; groen kleuren van het wier, bepakt raken met schelpen die zich als bloedzuigers aan het onderwaterschip vastklampten. De eerstvolgende keer dat hij het schip opnieuw in volle omvang zou zien, was wanneer hij het voor onderhoud droog liet vallen op een zandplaat. Maar hoe zorgvuldig hij ook zou schrobben en teren, zo glad als de scheepshuid nu was, zou ze nooit meer worden. De maagdelijkheid van het nieuwe, het onaangetaste, zou nooit meer zo voelbaar zijn onder de eeltige handen van Adrianus. Maar zo ver was het nog niet. Nu nog werd de klipper ondersteund door de mosterdpotten: grote scheepsbokken met bovenop een rol van staal.

Via de houten stellingen die tegen de scheepromp aan stonden, klom Adrianus naar boven. Vanuit het gangboord keek hij het lege ruim in. ‘De broodmand.’ De schipper zei het zachtjes, bezwerend bijna. Alsof hij zo het lot kon dwingen het nieuwe schip veel vracht te schenken en daarmee zichzelf een rijk belegde boterham. Voetstappen deden hem opschrikken. Toen Adrianus zich omdraaide was zijn oudste zoon al vlakbij. Zwijgend reikten ze elkaar de hand, beiden knepen even hard. Johannes liet als eerste los. Hij keek in het scheepsruim en knikte een paar maal. Toen daalde hij de stelling af om de romp op een afstand te gaan bekijken.

‘Het is een stille.’ Petronella had het al opgemerkt toen Johannes nog maar enkele weken oud was. Ze had gelijk gehad. Jantje, zoals ze hem liefkozend noemden, was een rustig kind dat met wijdopen ogen de wereld bezag en alles wat hij mooi vond leek op te zuigen om in zijn geheugen te bewaren. Toen hij vier was stond hij naast zijn moeder aan het roer, op zijn zesde bediende hij de fokkeschoot zonder hulp. Dat hij een geboren schipper was, verwonderde zijn ouders niets. Het paste in de familietraditie. De hele familie Vermeulen bestond uit schippers; ieder gezinslid rook doordringend naar teer en zeilkatoen.

Adrianus kwam uit een gezin met veertien kinderen. Daar was niets ongewoons aan. Zijn vader, naar wie hij vernoemd was, was een vruchtbaar man geweest. Nog maar net volwassen, was Adrianus senior in 1817 getrouwd met Maria de Rijk. Net als haar schipper was de bruid jong en sterk. Gezond genoeg om hem ieder jaar opnieuw een kind te schenken. Vier keer was de bevalling zonder problemen verlopen.

De vijfde zwangerschap verliep moeizaam, maar Maria leek taai genoeg. Ze baarde een meisje met hemelsblauwe ogen. De bevalling had haar uitgeput, maar ze hoopte spoedig te herstellen, want ze wilde haar dochter zelf zogen. Maar Maria’s toestand verslechterde snel. En hoe krampachtig haar man haar hand ook vasthield, hij kon niet verhinderen dat ze een week later stierf.

Drie jaar had zijn weduwnaarschap geduurd. Toen huwde Adrianus senior Johanna, de nicht van zijn overleden Maria. Ook zij raakte direct in verwachting. Na die eerste zwangerschap zouden er nog acht volgen. In de late herfst van 1832 kwam Adrianus ter wereld. Het vierde kind van Johanna was een mooi jongetje met grote handen, net als zijn vader. Na zijn geboorte volgden nog vijf kinderen. Het gezin Vermeulen puild bijkans het kleine huis in Roosendaal uit.

Maar hoe groot de gezinnen in die tijd ook waren, ze waren bijna altijd gedecimeerd. Door de beperkte gezondheidszorg was de kindersterfte hoog en bij de familie Vermeulen was het niet anders. Van alle kinderen Vermeulen bleven er uiteindelijk acht over, die allemaal schipper werden. Mannen en vrouwen met sterke handen en harde

koppen. Ze schreeuwden elkaar luidkeels toe wanneer hun schepen elkaar passeerden in de woeste zeearmen van Zeeland, of dronken jenever bij elkaar aan boord wanneer ze in dezelfde haven lagen.

Dat het in zijn eigen gezin hetzelfde was, verbaasde Adrianus niets. Zijn drie zonen voeren zonder angst en met aangeboren gemak. Cornelis noch de jonge Leonardus deden onder voor Jan. Ook zijn dochter Anna kon zeilen als een man. Het speet hem dat zij als ongehuwde vrouw gedwongen was een leven aan de wal te leiden.

Hij kneep zijn ogen tot spleetjes terwijl hij Jan monsterde. Hun oudste zoon was een knappe vent geworden, dat had Petronella gezegd. Hijzelf noemde het liever een vent-uit-één-stuk. Een man met eelthanden, met groeven in het vel en smeer onder de nagels. Een werker. Een schipper. Adrianus lachte zachtjes. Meer nog dan op de stapelloop, verheugde hij zich op een dag met zijn vier kinderen. Het was jaren geleden dat het gezin Vermeulen compleet geweest was.

De dag was druilerig begonnen, maar tegen de middag klaarde het op. De stapelloop zou om vier uur plaatsvinden. De werf gonsde van bedrijvigheid. Arie van den Adel had de vaste voorbereidingen getroffen. Iedere tewaterlating was een feestelijke gebeurtenis waar het hele dorp voor uitliep; de kinderen kregen vrij van school. Nu Papendrecht was veranderd van een boerendorp in een plaats met werven en machinefabrieken, was ieder schip dat gebouwd werd een bron van inkomsten voor een groot deel van de gemeenschap. Geen wonder dat de belangstelling zo groot was, nog afgezien van de verleiding van limonade en jenever die bij de plechtigheid geschonken werden.

Arie van den Adel had zijn werknemers opdracht gegeven het terrein te versieren. Gillend hadden nageljongens en ponshulpjes rondderend met vlaggen en gekleurde lappen, net zolang tot ze gemaand werden aan hun werk te gaan. De grotere jongens sierden de werf op. Ze hingen de houten buitenmuren van de spantenhal vol doeken en vanen. Werfvlaggen wapperden fier in de masten van twee getuigde klippers die schuin achter de helling in de Gantel dreven. Het houten schip, dat diezelfde ochtend door het hellingvolk met de kaapstander

het water uit was getrokken en nu geurend naar rottend alg naast de nieuwe klipper lag, was opgetuigd met papieren linten.

De klipper zelf warmde zich als een onschuldig kind in het vroege herfstlicht. Adrianus had een houten paal aan de mastvoet bevestigd. Ook hier wapperde de vlag van Scheepswerf Gebroeders van den Adel. Volgens vast ritueel zou deze na de stapelloop verruild worden voor de naamwimpel van het schip. Petronella had er haar best op gedaan. Met een geslepen schaar had ze de letters geknipt die samen de naam van het nieuwe schip vormden, en ze met fijne steken op een stuk katoen genaaid. Ze had de stof op maat geknipt en omgezoomd, sterk genoeg om zelfs bij de hardste wind op de open wateren niet aan stukken te worden gescheurd. Adrianus hield de vlag behoedzaam onder zijn nette jas die hij speciaal voor de gelegenheid aangeschaft had. Ongeduldig wachtte hij op zijn vrouw en kinderen.

Tegen half vier was de werf vol mensen. Kinderen renden rond in keurige kleren. Moeders maanden hen tot kalmte, maar het hielp niets; menig zondags jurkje zat vol limonadevlekken. Mannen en vrouwen van alle standen krioelden door elkaar heen. Notabelen en dienststers, directeursvrouwen en wagenmenners; in de opwinding van het uitje leek iedereen gelijk. De grotere kinderen hadden zich verzameld aan de overzijde van de Gantel. Het was een traditie te wachten op het water dat als een golf over de oever sloeg wanneer een schip van de helling gleeed. Dan duwden de jongens elkaar weg, gretig om de eerste te zijn die sprong en zo indruk te maken op de meiden die gillend uit elkaar stoven om maar geen natte voeten te krijgen.

De familie Vermeulen had zich opgesteld naast de klipper. Adrianus hield Petronella stevig bij de arm. Ze was zo klein dat ze maar nauwelijks over de mensen heen kon kijken. Het haar nog even donker als dat van haar dochter, maar dat van Anna werd moeizaam in toom gehouden door een grote speld, terwijl het hare glad als een helm om haar schedel lag. Tweeëndertig was Anna, en nog steeds mooi. Voor Petronella was het een raadsel dat ze geen geschikte man had gevonden. Misschien was het een familievloek; niet alleen Anna was ongetrouwd, ook haar drie zoons bleven vrijgezel. Maar bij een

man was leeftijd van minder belang wanneer het om het vinden van een echtgenote ging.

Zwijgend stonden de drie zonen naast elkaar. Jan keek naar de deinende mensenmassa, zijn heldere, blauwe ogen leken alles te zien. Zijn broers Cornelis en Leonardus maakten grappen. Het was al even geleden dat ze elkaar ontmoet hadden. De twee scheelden maar drie jaar in leeftijd. Beiden begin twintig vonden ze hun oudste broer maar ijselijk volwassen nu die nog dit jaar dertig zou worden.

Precies om vier uur, toen de klok van de Papendrechtse kerk zijn ijle slagen sloeg, klom Arie van den Adel de houten stelling naast het schip op. De timmermannen hadden er een dag eerder nog enkele planken bij gelegd zodat de hele familie Vermeulen er ruim op zou passen. Hoog torende de scheepsbouwer boven het volk uit, zijn silhouet stak zwart af tegen het helle blauw van de hemel. Hij keek neer op verwachtingsvolle gezichten. Het publiek verlangde de toespraak die de scheepsbouwer bij ieder nieuwgebouwd schip aanpaste aan de omstandigheden. Er viel een stilte. Het was de eerste maal dat hij een tewaterlating alleen moest doen. Arie van den Adel schraapte zijn keel en legde zijn handen op de houten balustrade. Even knipperde hij met zijn ogen. Daarna feliciteerde hij, met heldere stem, Adrianus Vermeulen met de prachtige, nagelnieuwe klipper die met trots op de lijst Van den Adel-klippers zou worden bijgeschreven.

Met de schippersfamilie aan zijn zijde hield de scheepsmeester zijn toespraak. Plechtig noemde hij bouwjaar en -nummer, tonnage, datum van kiellegging en afloop. Hij sprak over de bouwperiode, benoemde enkele bijzondere voorvallen en wenste het schip een goede vaart. Toen hij klaar was knikte hij naar Petronella. Zonder veel plichtplegingen pakte zij de kruik jenever die aan een lang koord langs de stelling hing. In de klap die volgde, gingen haar woorden verloren. Alleen dichtbijstaande toeschouwers hoorden flarden van de bekende gezegden: 'ik doop u' en 'wens u een behouden vaart'. De scheepsbouwer knikte naar de werfjongens die met hamers klaarstonden om de houten keggen weg te slaan. Adrianus hield zijn adem in toen de grote romp met een dreun op de sleden zakte en met een vaartje de goten door gleeed.

De brede klipperkont deed het water opstuwen. Als een witte snor bleef het op het staal geplakt om te veranderen in een golf die aan de andere zijde op het land sloeg. Daar sprongen de jongens en gilden de meiden. Het geluid ging ten onder in het geloei van de scheepshoorns die op alle werven aan de Gantel werden aangeblazen. Adrianus slaakte een zucht van opluchting; het zou de eerste keer niet zijn dat de hak van een schip op zijn weg naar het water ergens halverwege de helling bleef hangen. Dan was de plechtigheid verpest, en begon het gemartel om het schip weer vlot te trekken.

Werfjongens hielpen Adrianus en Petronella aan boord. Onwennig stonden ze op het mastdek dat het schip in volle breedte overspande. Het ruim loerde als een donker dierenoog, plassen ingeregend water in de diepte weerspiegelden de wolken boven hen. Aan de houten paal wapperde nog de vlag van Scheepswerf Gebroeders van den Adel. Terwijl Petronella het touw naar beneden trok en de vlag losmaakte, haalde Adrianus het kleine pakketje onder zijn jas vandaan. Zorgvuldig vouwde hij het uit, streek de plooiën in de stof glad. Vier handen haalden het touw weer op. Een plotselinge vlaag wind trok de driehoekige wimpel strak. Eindelijk kon het klappende publiek de naam zien van de zojuist gedoopte klipper: *Alfons Marie*.

2 | De macht van de Roosendaalse maat

ZUID-HOLLANDSE WATEREN, WINTER 1901

Na de tewaterlating was het werk op de werf in straf tempo verder gegaan. Toen het staalwerk gedaan was, werd het schip het domein van timmerlieden en hun knechten. De mast was met zorg geplaatst. De hoogte ervan was door Adrianus zelf bepaald. Niet te hoog om makkelijk te kunnen strijken voor de vaste bruggen over de rivieren, maar ook niet te laag, want op open water moest er met flink wat zeil gevaren worden. De giek en gaffel waren spoedig daarna bevestigd. De parmantige wipneus werd met een scharnierende klui-verboom bekroond. De lucht rond de klipper raakte verzadigd van harpuijs: een koppig mengsel van lijnolie en hars waarmee de rondhouten geconserveerd werden. Werklieden bevestigden de zwaarden die in de werftimmerwerkplaats gemaakt waren. Glanzende druppelvormen die aan de romp hingen als vinnen aan een vis. Ze plaatsten het klipanker en trokken het op in het kluisgat; het geratel van de ketting klonk tot ver in de omtrek. Het stokanker werd geluidloos aan dek gehesen door een op het voorschip gemonteerde zwenkbare ankerdavit.

Iedere dag zagen Adrianus en Petronella hun schip grootser en completer worden. De planken van de buikdenning werden op de stalen kattensporen gelegd; de grenenhouten laadvloer deed het ruim geuren als een bos. Bovenop lagen dekluisen. De dekkleden waren besteld bij de zeilenmaker, evenals het tuig. Voor grootzeil, fok en